

BOŠNJAČKI IDENTITET U USMENOKNJIŽEVNOM NASLIJEĐU

Sead ŠEMSOVIĆ

UDK 821.163.4(497.6).09(=163.4*3)::398]

SAŽETAK: Rad se bavi identitarnim slikama u prohodu kroz usmenu književnost Bošnjaka, s posebnim fokusom na stalna mjesta koja donekle određuju i sam usmenoknjiževni žanr. Tako će se prema rodoljublju sasvim različito odnositi lirske, epske i lirskonarativne vrste, s jedne te pripovijetke, predaje i legende s druge strane. Brojne podvrste unutar ovih grupa sasvim će biti isprofilirane u svom odnosu prema identitarnosti i rodoljublju.

Ključne riječi: usmena književnost, poezija, proza, identitet, rodoljublje

Identitet jednog naroda temelji se na tri imena: na imenu zemlje matice, na imenu samog naroda i na imenu njihova maternjeg jezika. Svako od ovih imena oslikava dio ukupne posebnosti jedne etničke skupine. Tu etničku posebnost ispunjava određeni vjerski sadržaj, koji se ogleda i u formalnom i u stvarnom provođenju propisanih vjerskih principa. Tako se bošnjački identitet prelama u imenima: Bosna, Bošnjak i bosanski jezik, što sasvim pouzdano stoji uz Islam kao vjerski sadržaj ove etničke grupe. Od prvog spominjanja: 10., 12. i 15. vijeka, ova imena kroz pamćenje Bošnjaka postoje u svom punom kontinuitetu, što povremene administrativne zabrane neke od prethodnih državnih uređenja nisu mogle u potpunosti dokinuti.

Pored samih imena, za jedan nacionalni identitet od presudne je važnosti aktivno pamćenje, koje podrazumijeva stalno ponavljanje ključnih mjesta prošlosti. Ukoliko se neka skupina odluči da pamti jedan događaj i oko njega oblikuje svoj identitet ili povezuje sve ostale

događaje s njim, nastat će nacionalni mit. Takvih je primjera u našem okruženju nemali broj, dok je bošnjački nacionalni identitet ostao pošteđen takvih nepotrebnih identitarnih tereta. Kao važno mjesto pamćenja u jednom identitetu nalazi se najprije porijeklo nacije, vjera kojoj pripada i sličnosti i razlike sa susjedima i sa onim narodima s kojima dijelimo istu vjeru.

Vjera nije tek obredoslovlje ili lična stvar svakog pojedinca. Vjera pored intimne ima i svoju kolektivnu komponentu. Kao takva podložna je različitim utjecajima, te i ona sama ima vlastitu djelotvornost na okruženje. Svako porijeklo ima i svoje prednosti i svoje nedostatke, a budući da članovi kolektiva ne vole govoriti o nedostacima niti svojim niti svoga kolektiva, nikada se zapravo i ne govori o lošim stranama porijekla kao jednoj od najvažnijih etničkih razlikovnosti između više kolektivnih identiteta. Sličnosti i razlike sa susjedima, kao i sa onima s kojima dijelimo vjeru, bliže nas određuju u nekim općim i nekim posebnim osobinama i osobenostima.

Usmena književnost, za razliku od pisane, nikada nije bila zanimljiva u tek jednom izvođenju. Dok ćemo mnoga djela u životu danas pročitati tek po jedanput, iz više razloga, a među kojima se posebno ističe masovna produkcija, usmenu književnost je agrafični čovjek cijeloga života ponavljao. Niti producentu niti recipijentu usmenoknjiževni uradak nije mogao biti nezanimljiv zbog toga što ga je jednom već čuo. Upravo suprotno. Iz brojnih folklorističkih zabilješki saznali smo kako slušaoci posebno naručuju pjesmu, osobito epsku, koju bi željeli čuti po ko zna koji put. Budući da bošnjačke epske pjesme rijetko imaju manje od hiljadu stihova, njihovo izvođenje traje i po nekoliko dugih zimskih ramazanskih noći uzastopce.

Kao usmeni medij koji se temelji na ponavljanju, ne samo izvođenja nego i pojedinačnih scena ili cijelih dijelova kazivanja, usmena je epika sebi uzela za obavezu da bude udžbenik-informator identiteta. Sama ideja borbe protiv "drugog", epiku, a i epskoga junaka, odredila je kao

identitarne stupove jednog kolektiva. Upravo stoga usmena književnost koja ima razvijenu epiku nije razvijala lirska rodoljubivo-patriotsku pjesmu u onoj mjeri kako su to narodi kod kojih epski izraz nije dostizao visoke sfere razvoja. Iz tih činjenica saznajemo da se u usmenoknjiževnom svijetu sve teme, pa i žanrovi, razvijaju prema unutarnjoj potrebi datog kolektiva.

Sam razvoj bošnjačke usmene epike, a koji pratimo od Erlangen-skog rukopisa (oko 1720.) pa sve do pjevača Zlatana Čolakovića (osamdesete godine 20. vijeka), ukazuje nam na stalno bavljenje Bošnjaka svojom prošlošću. Opjevavanjem krajišničkih ženidbi, udaja, oslobođanja zarobljenih junaka ili bojeva općenito, bošnjački epski pjevač uobličio je prvu bošnjačku usmenu historiju. Posmatrajući brojna razilaženja u samoj historiji kao nauci o prošlosti, sasvim pouzdano možemo govoriti i o usmenoj epskoj historiji, koja je sa stvarnosti povezana koliko i mnoge nacional-ideološke rasprave o prošlosti.

Bošnjačka usmena epika sasvim se nesmetano razvija, neopterećena nekim nacionalnim mitom koji bi je sasvim ućahurio. Njezini junaci postepeno sami silaze iz visokih epskih sfera hiperboliziranja u svijet običnog čovjeka. Na taj način i nastaje praunučje bošnjačke usmene epike, uobličeno kao svatovski čauš Tale Ličanin. Čak i ostali junaci, svi osim Đerzeleza, polahko prelaze iz svog visokog svijeta epskog ideala u svijet svakodnevnog života. Đerzelezova pozicioniranost u svijet mitsko-epškoga junaka ostaje sve vrijeme njegova epskog života nepomaknuta i bez spuštanja u neke druge epske prostore, jer njegova epska kategorija jedino u tom obliku i može postojati.

Tako su svoje mjesto u kreiranju ili zapamćenju bošnjačkog kulturnog identiteta sve vrijeme svog punog postojanja imali svi žanrovi usmene književnosti. Iako se lirika temelji na emociji, posebno onoj ljubavnoj u odnosu muškarca prema ženi, lirski je izraz oblikovao identitet malih sredina, gradova i naselja ne baveći

se pritom državom kao temeljnom identitarnom idejom. Za lirsku je pjesmu urbani prostor kakav je grad ili kasaba, potom mahala te neki određeni sokak, glavnina prostora u koji je smještena određena ljubavna zgoda. Svoj doprinos građenju identiteta lirska ljubavna pjesma, kao najbrojnija lirska vrsta, dala je u okviru lokalnih obilježja koja možemo klasificirati na mjesto dešavanje radnje u obliku urbaniteta: mahale i sokaka; individualiteta u vidu ličnih imena i posebno prezimena, kojima pjesma svjedoči postojanje neke stvarne ličnosti. Sve to zajedno kreira jedan zaseban lirski pjesnički svijet koji ne mora biti vjerna slika činjenica iz stvarnog života, već može biti kreiranje elemenata koji se u stvarnosti nisu nikako mogli približiti. Takvi su slučajevi kada se historijski mladić udvara historijski potvrđenoj djevojci, ali se vrijeme između njihovih života mjeri stoljećima. Tu se refleksija identiteta ogleda u poetizaciji pitanja i fenomenu zapamćenja. Više nije važna sama upamćena djevojka nego su važne slike koje ona sobom nosi unutar lirskog svijeta. Isto tako, zapamćenje prezimenâ sada je važno kao fenomen, a ne kao svjedočanstvo o samoj porodici. U toj posebnosti sevdalinke prepoznajemo snažnu potrebu za znanjem o sebi, a ne pamćenje činjenica, jer se identitet, zapravo, ponajviše temelji na načinu interpretiranja činjenica.

Na sličan je način i sama balada prenijela strahove, želje i nadanja Bošnjaka, u mnogo većoj mjeri, nego li je to sâm svjedočanstvo o nekoj životnoj tragičnoj priči. Posebnost bošnjačke balade u odnosu na ostale usmenoknjiževne tradicije južnoslavenskih naroda prepoznajemo upravo u zapamćenju lokaliteta, imena i prezimena sudionika određene baladne radnje. Budući da bošnjačka balada u svom središtu ima tragičkog krivca, krivca bez vlastite krivice, pažnja usmenog pjevača na sve životne događaje iz kojih bi mogao kreirati novi sižejni obrazac, proizvela je na desetine originalnih obrazaca koji se ne pojavljuju u drugih južnoslavenskih usmenoknjiževnih

tradicija. Dramska napetost u baladi i kratke scene sa oštrim prijelazom omogućile su oblikovanje jednog od najuspjelijih žanrova usmene književnosti Bošnjaka. Niti jedan drugi južnoslavenski narod nije tako uspješno oblikovao baladu upravo zbog sevdalinskog senzibiliteta, koji je unutar dramske strukture poprimio vrhunске estetske kvalitete.

Balada i sevdalinka u svoj svojoj posebnosti koju najprije duguju stapanju orijentalno-islamske i slavenske kulture, i ranije su bivale prepoznane kao najvrijednija ostvarenja Bošnjaka u usmenom izrazu. Njihova zajednička nota zapamćenja izdvojila ih je od ostale usmene književnosti Bošnjaka.

Unutar usmene proze, kao i u slučaju pjesničkih vrsta, izdvojila se jedna cijela grana. Još od braće Wilhelma i Jacoba Grimma i podjele proznih vrsta na "one više poetične" (bajke) i "one više historične" (predaje), prepoznat je nosilac identitarnih vrijednosti. Usmena predaja je u prozi zauzela mjesto koje u poeziji ima epika, s velikom razlikom u odnosu prema stvarnosti. Dok epika kreira vlastiti doživljaj i geografije i historije, koji nužno jesu utemeljeni na stvarnosti, ali isto tako i odmaknuti od nje, usmena predaja želi da joj se vjeruje. Pripovjedač predaju plete oko činjenica kojima je zainteresirao recipijenta i kojima dodaje vlastito razumijevanje određene situacije, pojave ili nečijeg porijekla. Unutar takve konstelacije odnosa, upotrijebljene činjenice iz stvarnosti s jedne i umjetnička kreacija s druge strane, drže pripovjedača kao pehlivana na visoko uzdignutoj žici, dok se slušalac oduševljava ukupnom cjelinom njegova majstorstva i ne pokušavajući da razdvoji šta je stvarnost, a šta zapravo fikcija.

Sagledavanjem ovih usmenoknjiževnih vrsta, možemo zaključiti da se bošnjački kulturni identitet nalazi u svim onim dionicama usmene književnosti u kojima slušalac ili čitalac prepoznaje poveznicu sa stvarnošću, čime zapravo dolazimo do saznanja da se vrijednosti jednog identiteta mogu prepoznati u nekom djelu

samo ukoliko je čitalac osviješten kao istraživač identitarnih vrijednosti. Ukoliko se radi o čitaocu nejasnog identiteta, njegovo će prepoznavanje kulturnih vrijednosti određenoga identiteta isto tako biti nejasno. Što bi

zapravo značilo da ispravo obrazovan i odgojen Bošnjak brojna mjesta svog kulturnog naslijeđa može pronalaziti i istraživati, dok onaj koji je neprestano u sukobu sa samim sobom nikako ne može niti cijeniti niti

ispravno prepoznavati šta je valjano u jednoj kulturnoj baštini. Svakako da određeni žanrovi obiluju većim identitarnim materijalom od nekog drugog žanra, ali je glavni instrument prepoznavanja zapravo sam recipijent.

الموجز

الهوية البوشناقية في التراث الأدبي الشفهي

سياد شمسوفيتش

يهتم هذا العمل بـصور الهوية في العصور خلال أدب البشانقة الشفهي، مع التركيز الخاص على المواقع الدائمة التي تحدد إلى حد ما نمط الأدب الشفهي ذاته. وبذلك نجد اختلاف الموقف من حب الوطن باختلاف الأنواع؛ غنائي ونثري وغنائي سردي من جهة، وروائي وقصصي وأسطوري من جهة أخرى. أما الأصناف الفرعية داخل هاتين المجموعتين فستحصل على شكلها بموقفها من الهوية وحب الوطن. الكلمات الرئيسية: الأدب الشفهي، الشعر، النثر، الهوية، حب الوطن.

Summary

BOSNIAK IDENTITY IN ORAL LITERARY HERITAGE

Sead Šemsović

The article deals with identity images in an overview of the oral literature of Bosniaks with particular focus upon some frequent instances that to a certain extent determine the very genre of oral literature. Thus we find varying attitudes towards patriotism in lyric, epic and narrative poetry on one hand and in short story, tales and legends on the other hand. Numerous sub-genres will evolve from these depending on whether their content defines identity or patriotism.

Key words: oral literature, poetry, prose, identity, patriotism